

Azorín, el penúltim pont entre Espanya i Catalunya

Aquesta estreta connexió amb la cultura catalana de José Augusto Trinidad Martínez Ruiz (nascut a Monòver, el 8 de juny de 1873), més conegut pel seu pseudònim literari d'Azorín, no és fàcil d'explicar sense atendre als orígens bilingües de l'escriptor. Son pare, Isidro Martínez Soriano, era un advocat natural de Iecla, Múrcia, assentat a Monòver, un dels pobles valencianoparlants a la frontera lingüística de les comarques de l'interior d'Alacant. Sa mare, María Luisa Ruiz Mastre, era una rica hisendada nascuda a Petrer, una altra de les poblacions de parla catalana d'aquella franja. L'any 1960, en l'obra *Ejercicios de castellano*, descriu l'ambient lingüístic familiar d'aquella acomodada, catòlica i conservadora família que compartia amb vuit germans: "Mi casa –en Monóvar– era bilingüe. Hablábamos los señores, entre nosotros, en castellano; hablábamos a la servidumbre en valenciano; mi madre sabía muy bien castellano".

La realitat lingüística del seu entorn de criança també deixa alguna petja, tot i que lleu, en la seua obra. Com explica Azorín en *Agenda*, un volum publicat el 1959 i traduït al català el 2007 per iniciativa de l'Ajuntament de Monòver i l'Obra Social de la Caixa del Mediterrani (CAM), "A Monòver es parla valencià; a Elda castellà; a Petrer de nou valencià. En el valencià de Monòver –distint del de València– es troben castellanismes cultes (*aina, abondo, a osadas, gandaya, tongada*, etc.); alguns d'aquests que he usat procedeixen d'aquesta font, i no dels llibres". Altrament, en un article publicat el 1904 a *Blanco y Negro*, "Las camareras levantinas", Azorín inclou paraules i frases senceres en català, un exercici que repetirà de manera amplificada a *Superrealismo* (1929), on hi ha computades vuitanta-dos paraules en llengua vernacla.

L'escriptor, tot i defensar l'enriquiment que suposa el coneixement dels

Azorín, l'escriptor de Monòver, fou un dels lletraferits més importants de la Generació del 98, una figura de referència de les lletres espanyoles. I també un dels pocs intel·lectuals de cultura castellana, tal vegada l'únic, que tractà d'explicar a Espanya amb convicció la singularitat de Catalunya. Un tarannà que la insalvable escletxa actual entre ambdues realitats posa com mai en valor.

dos idiomes, mai no escriurà cap article ni llibre complet en la seua llengua materna. Fins i tot la correspondència que mantindrà amb rellevants figures de la cultura catalana l'escriurà en castellà, el seu idioma d'expressió escrita. Amb tot, a més de parlar la llengua autòctona, l'escriptor llegia producció literària en català, com ho demostra una edició de *Tirant lo Blanc* subratllada i anotada per l'autor. Aquest llibre, com tota la seua voluminosa i valuosa biblioteca, es pot visitar en la modèlica Casa Museu Azorín de Monòver, dependent de l'Obra Social de CAM. Comptat i de-

batut, Azorín és l'únic autor bilingüe de la Generació del 98, una porta d'entrada a la cultura catalana amb la qual és més senzill explicar algunes actituds i predisposicions posteriors.

L'escriptor també tingué un cert tracte amb els moviments renaixentistes valencians. En acabar el batxillerat, intern vuit anys en un col·legi d'escolapis de Iecla, Azorín marxa a València, a cursar estudis de dret entre 1888 i 1896. En aquella època escriu en *El Mercantil Valenciano* i *El Pueblo*, el diari de Vicent Blasco Ibáñez. Però també intenta col·laborar, sense èxit, a *Las Provincias*, el rotatiu del patriarca de la Renaixença, Teodor Llorente, segons explica un dels seus biògrafs, Santiago Riopérez. Azorín en el seu llibre de memòries *Valencia* (1940), diu de Llorente que "escribe cartas y compendiosos artículos. Leerlos es tener ya un juicio definitivo de las cosas". També farà algunes ressenyes dels seus llibres. L'ambient literari i periodístic natural d'Azorín, amb tot, no és a València. L'any 1896 se'n a Madrid per continuar els seus estudis i iniciar-se en el món periodístic del republicanisme, a diaris com *El País*, del qual fou despatxat el 1897. Les estretors econòmiques i la manca de suport el fan marxar primer a Còrdova, sota l'aixopluc d'un parent llunyà, José Mastre, governador civil d'aquella circumscripció, i una mica després a Monòver.

Pi i Margall i la connexió ideològica. A l'etapa de joventut també es pot rastrejar una connexió catalana, de caire ideològic i també personal, amb el polític i pensador Francesc Pi i Margall. Tot i procedir d'una família molt conservadora (son pare estava adscrit al Partido Liberal-Conservador, amb el qual fou alcalde de Monòver i diputat), en els seus inicis literaris i periodístics és molt clara la seua inclinació cap a les idees anarquistes. Amb tot, el retir obligat a Monòver és clau en la seua filiació al federalisme republicà. Sota la influència de José Pérez Bernabeu, un metge local, Azorín es vincula al Partit Republicà Federal de Francesc Pi i Margall, figura que exerceix sobre l'escriptor una fascinació enorme que li durarà tota la vida. El mateix Pi i Margall veu amb satisfacció aquella incorporació. En una carta dirigida pel polític català a Pérez Bernabeu, s'interessa pel jove

“El resto de España debe dejar, sin más dilación, que Cataluña viva su vida”

“D. José Martínez Ruiz”. “¿Qué es de él? ¿A dónde reside? Quisiera yo que publicase algo y se diera a conocer en nuestro modesto semanario. Ansío que se sepa que hay entre nosotros buenos escritores. Sírvase usted de decírselo si es que está en Monóvar”.

Azorín no tarda a visitar el “gran anciano”, el 6 de juny del 1898, en el que és el principi d’una relació estreta i cordial. Pi i Margall és un mirall per a l’escriptor monover en diversos sentits: en el terreny polític, la qual cosa li serveix per bastir una concepció federal de l’Estat i de les particularitats de Catalunya, i també hi ha una fonda admiració com a intel·lectual i literat. En un article publicat el 1931 a *El Correo Español*, “La Federación”, això és ben palès. “¿Qué duda cabe de que es Cataluña, la amada Cataluña, la que late en el fondo de la idea federativa que Pi sostiene y propugna a lo largo de toda su vida? (...) Y si Pi quiere un estilo dúctil y maleable, si ansía adueñarse del castellano, ¿para qué lo querrá, sino para que sus defensas y propugnaciones de la federación sean lo más persuasivas y fecundas? A toda costa, para la federación y para Cataluña, hay que tener un estilo que sea perfecto. Y Pi i Margall, en Castilla, en Madrid, después de la romántica prosa de su primer libro, se esfuerza en dominar el idioma, un idioma que no es el suyo, pero que él necesita para sus fines políticos”.

Pi i Margall, amb tot, no és ni de bon tros l’única via d’entrada d’Azorín en la cultura catalana. Residint de nou a Madrid, el 1898, escriurà un article, publicat en *El Progreso* amb

l’explícit títol “Avisos del Este”, sobre la superioritat dels ambients culturals de Barcelona sobre el seu propi hàbitat madrileny. “En Castilla no hay juventud literaria, no hay literatura joven; en Cataluña la hay vigorosa, enérgica, decidida. En Cataluña se estudia en silencio, se investigan pacientemente las literaturas extranjeras, se publican revistas como *L’Avenç*, como *Ciencia Social*, como *Catalonia*. Aquí nos pasamos la vida elogiándonos unos a otros, viviendo en el café, durmiendo de día, aplaudiendo en los teatros obras arcaicas de cualquier caballero medieval, o zarzuelas chulas de algún señorito tabernario. Es una excelente revista, no la hay en España parecida. Pueden estar complacidos los ilustres escritores catalanes que la sustentan; ellos son los que honran nuestro nombre en el extranjero. La tierra que cuenta con dramaturgos como Iglesias, con poetas como Maragall, con novelistas como Oller, bien

puede llamarse tierra de grandes alientos e iniciativas, donde se siente la belleza y se trabaja por la justicia”. Un text d’aquest caire, escrit per algú vinculat a la intel·lectualitat espanyola i als cercles culturals madrilenys, seria impensable ara mateix.

D’aquell 1898, al mateix mitjà, és una frase, que llegida avui, encara és més sorprenent i es presta a més lectures: “Cada vez admiro más a Cataluña. No se mide la estatura de un pueblo, de una época, por sus hombres eminentes, por el número de sus genios en las ciencias, en las artes, en las letras: se mide por la masa, por el pueblo, por la clase que trabaja y produce. La tierra catalana es admirable por eso (...) El obrero castellano no llega, ni con mucho, al nivel intelectual del catalán (...) Cataluña, cierto, es un pueblo aparte; nada tiene en común con las demás regiones españolas, ni historia, ni lengua, ni literatura, ni costumbres. Es una nación independiente, moralmente independiente; posee tradiciones propias; industria, arte, espíritu privativo”. Sobren les acotacions.

Gual, Rusiñol, Casas, Maragall, Verdaguer... L’atenció d’Azorín a l’entorn cultural català no és genèrica, casual, no toca d’orella, sinó que té una coneixença directa del que es fa, dels corrents culturals. Aquell mateix any de 1898, posem per cas, publica una elogiosa ressenya sobre *Silenci*, una obra d’Adrià Gual que connecta amb el concepte del monover de la novel·la que és capaç de generar una atmosfera, més que com successió d’esdeveniments.

“Gual es un observador penetrante; aquel silencioso interior, aquellos personajes que no hacen nada, que no matan, ni cometen adul-

Retrat d’Azorín fet l’any 2004 per Ramon Casas, pintor i il·lustrador publicitari, que mantingué una excel·lent relació amb el monover. El retrat és a l’MNAC.

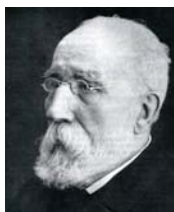

La mítica màquina d'escriure Underwood, eina de treball del prolífic José Martínez Ruiz, Azorín, conservada a la seua Casa Museu.

Azorín i Catalunya, una llarga relació

■ 1898

Azorín coneix Francesc Pi i Margall i s'adhereix al Partit Federalista. Comencen els primers contactes amb els artistes de les diferents branques del modernisme català. Als seus articles parla del contrast de la vitalitat cultural de Catalunya i d'una certa autocomplaença madrilenya.

Pi i Margall.

■ 1900

Azorín coneix personalment el poeta Joan Maragall, amb el qual manté una estreta relació. L'escriptor

Joan Maragall.

monover ja citava Maragall des de l'any 1898. Entre ells mantenen una afectuosa correspondència plena de mostres d'agraïment mutu: l'escriptor monover farà d'ambaixador de l'obra de Maragall i d'uns altres autors catalans als cercles intel·lectuals de la capital espanyola.

■ 1905

L'escriptor comença a col·laborar amb *Diario de Barcelona*, relació que es perllongarà fins a l'any 1910 i tindrà una segona etapa anys després

terios, ni prorumpen en gritos, son un fragmento palpitante de historia contemporánea. *Silenci* es una obra maestra; no hay en España nada que se le asemeje, si acaso *Realidad*; y en *Realidad* pasan demasiadas cosas". S'ha de notar, de nou, el contrast que fa Azorín amb la producció cultural espanyola. A Azorín també li provoca un cert embadaliment la capacitat multidisciplinària dels artistes catalans. "(...) Gual es para mí un artista raro, por lo fervoroso de sus creencias en la belleza, por lo sensible de su modo de ser y por lo múltiple de sus aptitudes: es actor, pinta y escribe música".

El ventall va molt més enllà de Gual. L'any 1900 coneix a Madrid el poeta Joan Maragall, i hi enceta una intensa relació que es perllongarà en el temps. "Juan Maragall ha sido el poeta más fino

y delicado de la España contemporánea", escriurà d'ell el 1929. I també evocarà el seu poema "L'ametller" en *Ejercicios de Castellano* (1960). L'altra predilecció poètica d'Azorín fou Jacint Verdaguer, "uno de los más altos líricos catalanes". A la Casa Museu de Monòver crida poderosament l'atenció el gran nombre de volums d'autors catalans amb dedicatòria: Eugeni d'Ors, Carles Riba, Santiago Rusiñol o el mateix Maragall. També sent admiració per una figura com la de l'arquitecte Antoni Gaudí, de qui elogia, en termes panegírics, la seua catedral.

Aquesta admiració també admet matisos, moments en què alterna els elogis a Catalunya amb alguns correctius. En l'article "Hidalgos y Ginoveses", a *Madrid Cómico*, l'any 1900, escriu: "Y es lo triste que la juventud catalana,

Prat de la Riba.

(1944-1947).

■ 1906

El diari ABC li encomana una sèrie d'articles anomenats "Des de Barcelona" dirigits a donar a conèixer a Espanya l'opinió de rellevants figures de la societat catalana, com ara Enric Prat de

la Riba, aleshores director de *La Veu de Catalunya*. En la seua entrevista, Prat de la Riba diu a Azorín: "Pluralidad de pueblos y unidad de convivencia. Unidad externa y libertad interior. Tal es el ideal que Cataluña le propone a España".

■ 1914

L'escriptor s'incorpora com a crític literari al diari barceloní *La Vanguardia*, per petició expressa del director, Miquel dels Sants Oliver. Entre aquell any i 1918, Azorín escriurà prop de 200 articles que el converteixen en un referent.

■ 1924

Juntament amb uns altres intel·lectuals espanyols, Azorín apareix com a sotasignat del "Missaatge d'elogi i defensa de la llengua catalana" dirigit al Govern militar de Miguel Primo de Rivera en contestació a la pressió sobre la cultura catalana del nou règim dictatorial.

Jacint Verdaguer.

I en l'obra *Una hora de España*, Azorín dedica un capítol a Catalunya encapçalat per uns versos de Jacint Verdaguer: "Tot mirant Catalunya / s'ha sentit robat lo cor".

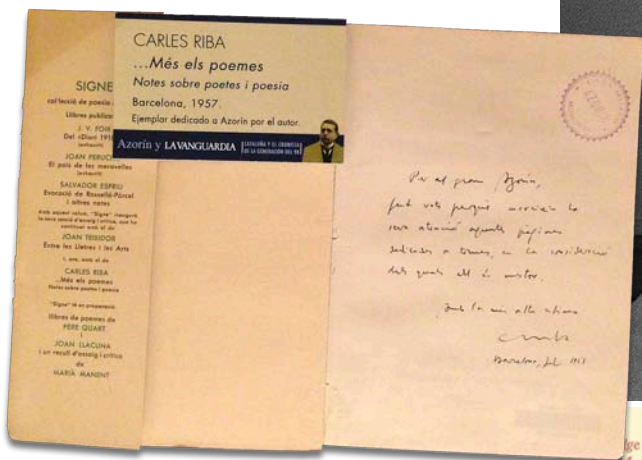
■ 1931

Azorín escriu un article molt significatiu, "En su integridad", on destaca la "vitalidad propia" de Catalunya i reivindica que és "una nación". "Cataluña tiene derecho a vivir su vida. El resto de España debe, sin más dilación, hacer que Cataluña viva su vida".

artista, fervorosamente artista –Rusiñol, el más grande de los pintores españoles, autor del estupendo y maravilloso retrato de la última Exposición, que para honra suya pasó la prensa madrileña en silencio; Ramon Casas, el más genial de nuestros dibujantes. Pompeyo Gener, Adrián Gual, autor de *Silenci*, Eduardo Marquina–; lo triste es, repito, que toda esa briosa juventud haga coro en sus improperios a la banda de industriales y mercaderes", en una al·lusió a la societat "burguesa, regateadora del céntimo", en contrast amb la Castella "pobre, dadivosa", en la línia dels tòpics mesetarís.

José Martínez Ruiz es trobava en plena evolució ideològica cap al conservadorisme i el partit presidit per Antonio Maura que el representava. Una evolució que li val una acta de diputat i

començar a col·laborar com a articulista amb el *Diario de Barcelona* (“el òrgano más autorizado de las clases conservadoras”), gràcies a la intercessió de Joan Maragall. Durant un quinquenni, del 1905 fins al 1910, Azorín escriu sobre tot tipus de qüestions que es poden resumir en la idea que l'escriptor explica Espanya als catalans. Però també continua fent de pont en sentit contrari: el 1905 realitza una sèrie d'articles per al diari *ABC* anomenada “Desde Barcelona” que el fa entrevistar-se amb personatges com Carner, Puig i Cadafalch o Prat de la Riba. Els vincles amb Catalunya continuen eixamplant-se: l'any 1904 publica un primer article al diari *La Vanguardia*, col·laboració que es

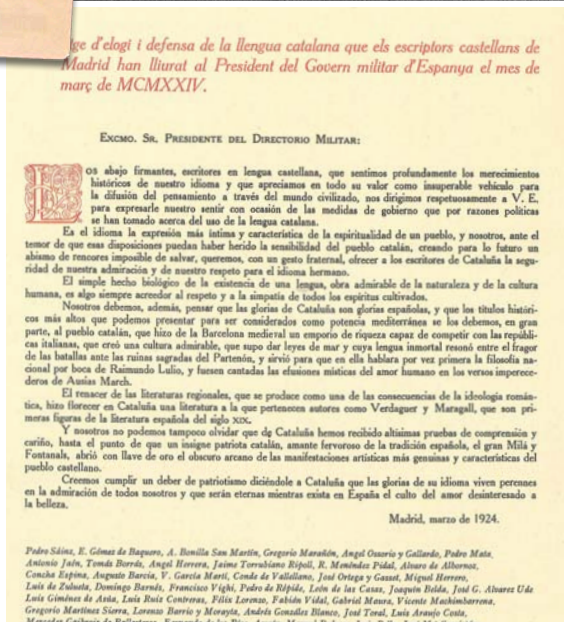

Un acte d'elogi i defensa de la llengua catalana que els escriptors castellans de Madrid han lliurat al President del Govern militar d'Espanya el mes de març de MCMXXIV.

En la fotografia, Azorín, en l'ocàs de la seua vida. A l'esquerra, dedicatòria de Carles Riba. I vora aquestes línies, el manifest en defensa de la llengua catalana. Baix, carta de l'escriptor de Monóver a Narcís Oller.

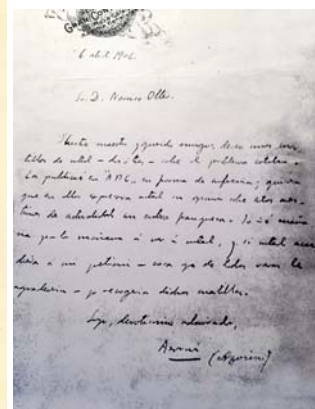
consolida entre 1914 i 1918, anys en què escriu vora 200 peces com a crític literari. I si bé mai –o quasi mai, ara ho veurem– no tornarà a manifestar opinions tan contundents com les de l'any 1898, l'intel·lectual de Monóver continua demostrant una actitud liberal que resulta sorprenent atesa la seua evolució ideològica. Una visió de trobada, de col·laboració i entesa. Si més no, Azorín és un defensor d'Espanya i de Catalunya, un partidari de l'entesa fins i tot quan les coses no són precisament fàcils.

En defensa de la llengua catalana. Així, l'any 1924, juntament amb uns altres “escriptors castellans de Madrid”, com García Lorca, Menéndez Pidal, Ortega y Gasset, Sánchez Albornoz o Manuel Azaña, signa un manifest [reproduït en aquestes pàgines] “d'elogi i defensa de la llengua catalana” adreçat

al president del Govern militar d'Espanya. O, el que és el mateix, al dictador Miguel Primo de Rivera. El motiu és la pressió que aquest règim, que porta uns mesos al poder, exerceix contra la llen-

gua i la cultura catalanes. El missatge genera una “lletra de gratitud” dels escriptors catalans. Azorín, sots-secretari d'Instrucció pública amb Maura, en diversos períodes diferents, havia rebutjat

que ja no hi ha cap intel·lectual castellà capaç d'escriure això en les pàgines de d'ABC o La Razón.

“Cataluña es Valencia, y es Alicante, y es Mallorca.” Amb l'esclat de la Guerra Civil, l'escriptor i la seua família marxen del Madrid republicà a París. Quan el conflicte acaba, amb la victòria del bàndol nacional, Azorín, membre de la Real Academia Española des del 1924, torna a Espanya. La seua dimensió intel·lectual no es discuteix. El règim, de fet, dispensa a l'escriptor un tracte preferent: serà president del patronat de la Biblioteca Nacional i l'any 1963, amb motiu del seu 90 aniversari, rebrà un homenatge nacional. També se li concedirà la Gran Creu d'Isabel la Catòlica i d'Alfons X el Savi. Mort el 2 de març del 1967, a Madrid, al seu soterrar acudirán tres ministres del Govern franquista. Del 1939 ençà, Azorín ja no tornarà a emetre aquelles opinions incendiàries (des del punt de vista d'Espanya) sobre la qüestió catalana perquè ja no hi ha debat. En

aquest període, els elogis a Catalunya i els seus intel·lectuals perduren, però adopten un caire totalment distint. Al llibre de viatges *España Clara* (1967), el monover escriu: “Cataluña: tu nombre representa para España la vida, el tumulto, el movimiento, el fervor del mundo durante muchos siglos (...) Pero la armonía, la eurtimia maravillosa de la Grecia Antigua, que desde Grecia han venido hasta aquí, serán imperecederas. Cataluña es Valencia, y es Alicante, y es Mallorca”. Aquesta frase, y algunes altres, com ara quan parla del valencià com “una hijuela del catalán”, es podrien interpretar com la reivindicació velada de la catalanitat del País Valencià, la qual cosa tindria encaix amb l'admiració que l'escriptor sentia per la cultura i la llengua catalanes. Una altre tema, molt més controvertit des de la visió valenciana, és el paper d'Azorín i la seua consideració envers la cultura autòctona. Això, és clar, és una altra història.

Xavier Aliaga

abans els oferiments per integrar-se en l'administració de la dictadura.

En un altre moment també convuls, com ara els inicis de la II República, Azorín sosté opinions sobre Catalunya encara sorprenents atesa la seua inequívoca adscripció a una de les dues espanyes d'Antonio Machado, la que acabaria glaçant el cor de l'altra. Quan encara no s'acabava d'albirar aquell desenllaç dramàtic de la Guerra Civil, l'any 1931, Azorín escrivia coses com aquestes en l'article “En su integridad”, publicat per la revista *Crisol*. “Una historia de siete o más siglos (...) y cuatro centurias de inquietud para Cataluña y de preocupación para el resto de España. No ha habido ni sosiego para Cataluña ni para el resto de España en este largo período (...) Y es hora de que la inquietud y la preocupación terminen. Cataluña tiene derecho a vivir su vida. El resto de España debe, sin más dilación, hacer que Cataluña viva su vida”. Aquest paràgraf i les idees que conté no han perdut vigència. Passa

Aquesta novel·la ens endinsa en els valors més profunds de la negritud. Una mare, acusada de matar la seva filla és internada en un psiquiàtric com a conseqüència d'aquest acte. Durant les nombroses consultes amb el metge, hom acaba intuïnt les complexitats de la raça negra després dels llarguíssims anys d'esclavitud.

El llibre d'Emma
Marie-Célie
Agnant

34 Thames

NOVETATS 3i4
Edicions Tres i Quatre / València

Pots seguir-nos a
Facebook i Twitter

Visita la nostra botiga virtual
en www.tresiquatre.com

Marie Célie Agnant, nascuda en Haití, viu al Quebec des del 1970. Ha estat professora de francès i traductora i intèrpret. Actualment es dedica a escriure i a fer conferències arreu del món. La seva bibliografia es troba publicada sobretot al Quebec, Haití i França però ha estat també traduïda a l'anglès, al neerlandès, al coreà i a l'espanyol.